

MÜHARİBƏ VƏ İNSAN HÜQUQLARI

Müharibə və hüququn qarşılıqlı münasibətlərindən bəhs edərək H.P.Qasser yazır: "Müharibə ibtidai, qaba zərəkətliq təzahürüdür".

Dövlətlər fikir ayrılıqlarını və ya mübahisələri sülh danışıqları məsası arxasında həll edə bilmədikdə, yaxud etmək istəmədikdə, silahlar işə düşür. Müharibə labüd surətdə ölçüyə gəlməyən əzablara və ağır maddi itkilərə gətirib çıxarır. Bununla belə dövlətlər biri-biri ilə müharibə aparır, insanlar isə hökumətdən ədalətli rəftara ümidini itirdikdə, ona qarşı silaha əl atırlar. Heç kim də, məsələn, kiçik bir dövlətin onun müstəqilliyinə edilən qəddi ("təvəvüzkar müharibə")ni dəf etməyə cəhd göstərərək aparıldığı müharibəni, yaxud istibdadı qarşı ayağa qalxmış xalqı qınamaz. Hüquq sülh yolu ilə, yəni insan tələfatı olmadan və maddi itkisiz, dövlətlər arasındakı münasibətlərin, insanların qoyduğu istənilən qayda-qanunlar şəraitində labüd olan bu münasibətlərin nizamlanması kömək edə bilərmi? Başqa sözlə, hüquq müharibənin qarşısını almağa qadirdirmi? Tez-tez meydana çıxan daha bir sual: əgər müharibənin qarşısını alınması baş tutmursa, o zaman hüquq müharibə ilə, onun nəticələrinin aradan qaldırılması ilə məşğul olmalıdır? Bu, bəzilərinin düşündüyü kimi müharibəyə nə isə bir mötəbərlik görkəmi vermək deyildirmi? Döyüş meydanında və ya həbsxana divarları arasında hüququn faydası nədir? Yaxud müharibə zamanı qanunların susduğunu deyən Siseron haqlı idimi? Bununla belə bəşər cəmiyyətinin ilk inkişaf mərhələlərindən başlayaraq, müharibə dəhşətlərinin yüngülləşdirilməsinə yönəldilmiş tədbirlərin izlərilə rastlaşmaq mümkündür. "Hətta müasir naturalistlər heyvanat aləminin inkişaf etməmiş intellektini öyrənərkən, müharibənin ibtidai qaydalarını aşkar etmişlər".

İlk vaxtlar müharibələrin güclünün qanunu və "məğlubların bəlası" (lat. vae victis) prinsipindən başqa heç bir qaydası mövcud olmamışdır. Eramızdan əvvəl 390-cı ildə romalılar üzərində qazanılmış qələbədə sonra qalları sərkərdəsi Bern romalıların şəhərdən çıxmaq üçün ödəməli olduğu qızılı çəkan tərəzinin daşlar qoyulmuş gözüne qılınıcı əlavə edərək "vae victis" ifadəsini işləmişdi. Qeyd etmək lazımdır ki, həmin dövrün qaydaları ilə müqayisədə Bern böyük mərhəmət göstərmişdi. Çünki qədimdə müharibə çox vaxt total xarakter daşıyır, məğlub olanlar ya məhv edilir, ya da ən azı qula çevrilirdilər. Bu öz dövrünün tanınmış mütəfəkkirlərinin irəli sürdüyü fikirlərdə təsdiq olunur. Ksenofont "müharibə zamanı düşməndən alınan şəhərdə bütün adamlar və əmlakın qalibə mənsub olmasını ümumi və əbədi qanun" hesab edirdi. Platon isə "Respublika" əsərində belə bir nəticəyə gəlirdi ki, "düşmənin əlinə diri düşmüş şəxslə, düşməni qənimət kimi istədiyi rəftar edə bilər". Roma Respublikasının ilk dövrlərində ictimai və sosial münasibətləri tənzimləyən XII cədvəl qanunu "düşməne qarşı hər şeyə icazə verilir" müddəasını da nəzərdə tuturdu. Bibliyada Musanın adından be-

lə bir fikir səslənir: "Şəhəri fəth etmək üçün ona yaxınlaşanda sülh təklif et. Əgər o sənə sülhə razılaşsa və onu fəth etmək üçün qapılarını üzünə açsa, onda orada olan bütün xalq sənə xərəkət verib, sənə xidmət edəcəkdir. Əgər o, sənə sülhə razı olmasa və müharibə aparsa onda onu mühasirəyə al. Və nə vaxt Allah onu sənə əlinə versə oradakı kişi cinsindən olanları qılınıcıla məhv et. Ancaq qadınları və uşaqları, heyvanları və şəhərdə olan hər şeyi qənimət kimi özünə götür. Sənin Allahının sənə verdiyi düşmənlərinin qənimətindən istifadə et".

Bizim eradan əvvəl IV əsrdə diktator Kamili hərbi əsirlərə qarşı mərhəmət səsini ucaldanda Roma Senatı onu sürgün etmişdi. Lakin ictimai fikir düşüncəsinin inkişafı, döyüşən tərəflərin düşməni tamam məhv etmənin səmərəsizliyini dərk etməsi və qıyas qorxusu tədricən məğlub tərəfə olan münasibəti dəyişirdi. Əlbəttə, müharibələr yenə də dağıntı və dəhşətlər gətirməkdə idi. Lakin insanpərvərlik və humanizm sədalari getdikcə yüksəlməkdə idi. Sözsüz ki, bu dəyişikliklər eyni vaxtda və daim yüksələn xətlə getməmiş və dünyanın bütün ərazisini eyni qaydada əhatə etməmişdir. Şumerlər hərbi əməliyyatlara başlamamışdan əvvəl hökmən düşməni tərəfi xəbərdar edir, düşməni müharibəyə hazır etmədikdə hərbi əməliyyatları başlamırdılar. Müharibə zamanı barışıq üçün imkanlar axtarılır, vasitəçilər toxunulmazlıq hüququna malik olur və çox vaxt müharibələr sülh sazişləri ilə bitirdi. Babilistan hökmdarı Hammurapi qanuni qənimət hüquq abidəsi kimi tanınır. Bu abidədə də müasir humanitar hüququn ilk başlanğıclarını tapmaq mümkündür. Abidənin birinci hissəsində Hammurapi bəyan edir ki, Allahlar ona hökmdarlığı "güclülərin zəifləri sıxışdırmasına imkan verməmək üçün" bəxş etmişlər. Qanunların 26-41-ci maddələrində döyüşçülərin hüquq və vəzifələri tənzimlənir. Hammurapi hökmdarlığı dövründə hərbi əsirlər öldürülmür, yalnız qula çevrilirdilər. Qanun əsir düşən döyüşçünün qayğısına qalır, əsirlərin geri alınması üsullarını da nəzərdə tuturdu. Qədim Misir mədəniyyətində ("Həqiqi şəfqətin yeddi əməli") də acı doymaq, susayana su vermək, çılpağı geyindirmək, qəribə sığınacaq vermək, əsiri azad etmək, xəstəni müalicə etmək, ölüni dəfn etmək təbliğ olunurdu. Beynəlxalq müqavilələr sistemi Het hökmdarlığı dövründə xüsusi inkişaf etdi. Qədim Misirdən bizim dövrümüzdə kimi cəmi bir müqavilə gəlib çatmışdır. Bu 2-ci Ramses ilə het şahı Hattusili arasında bağlanmış müqavilədir. Het dövləti həm ondan asılı olan, həm də asılı olmayan dövlətlərlə müqavilə bağlamışdır. Bu müqavilələrdə daxili düşməne qarşı və asılı ərazilərdə üsyanın yatırılmasında qarşılıqlı hərbi kömək, ümumi hərbi qənimətin bölünməsi qaydası (məsələn, razılaşmış tərəflərdən biri ərazini, digəri isə qula çevirmək üçün əhalini əldə edirdi), qaçqınların, hərbi əsirlərin qarşılıqlı dəyişdirilməsi, üçüncü ölkələrdən olan hərbi əsirlərin verilməsi qaydaları öz əksini tapırdı. Hindistanda Manu qanunları qalibin məğluba rəhm etməsini, yaralı və təslim olanların

həyatdan məhrum edilməməsini, yaralı hərbi əsirlər sağaldıqdan sonra onların vətənlərinə qaytarılmasını, məğlub tərəflərin qanunlarına hörmət edilməsini tələb edirdi. Döyüş zamanı alovlu oxlardan və dişəli silahlardan istifadə edilməsi qadağan edilirdi. Çində bizim eradan əvvəl V əsrdə Sun Tszi bəyan edirdi ki, qələbəni düşməni məhv etməkdən və həddən artıq zorakılıqdan imtina etməklə əldə etmək lazımdır. E. ə. IV əsrin mütəfəkkiri Se-Ma mənasız dağıntıları pisləyir, vətəndaşların xilasına qayğı göstərilməsinə, özünü müdafiə etmək iqtidarında olmayanlara hücum etməkdən çəkinməyə, yaralıları qayğı göstərilməsinə çağırırdı. Qədim Çin ədəbiyyatında göstərilirdi ki, hərbi sərkərdələr döyüş əməliyyatları zamanı ilk növbədə, humanizm, cəsarət və ləyaqət nümayiş etdirməlidir. Spartada ictimai həyatın əsas münasibətləri "Likurqa qanunları" ilə tənzimlənirdi. "Likurqa qanunları"na görə fiziki qüsurlu olan körpələr məhv edilirdi. Oğlanlar 7 yaşından 20 yaşa kimi ictimai tərbiyə alır, bu tərbiyə özünün ciddiliyi ilə fərqlənirdi. Onun əsas məqsədi gənc spartalılar müharibəyə hazırlamaq idi. Onlar həddi-büluğa çatandan sonra Sparta qoşunlarının tərkibinə daxil edilirdi və yaşa dolana kimi hərbi xidmətdə qalırdılar. Eramızdan əvvəl IV əsrdə qul əməyindən istifadə geniş vüsət almışdı. Ksenofont "Gəlirlər haqqında" traktatında hər bir qulun sahibi üçün gündəlik gəlir gətirməsinə istinad edərək hər kəsin qulların sayını artırmaqda maraqlı olduğunu göstərirdi. Yunan filosofu Platon "Qanun" əsərində qullara etibar edilməməsi və onlara yalnız "biz və qamçı" ilə təsir etməyi məsləhət görürdü. Aristotel isə hətta adamların təbiətinə görə azad insanlara və qullara ayrılması nəzəriyyəsinə hazırlamışdı. O yazırdı: "Bir qism insanlar təbii olaraq azaddırlar, digərləri isə təbii olaraq quldur... axırıncılara münasibətdə qul vəziyyəti faydalı olduğu qədər də ədalətlidir". Görkəmli sərkərdənin həyatını qələmə alan Plutarx onların silahlı münasibətlər zamanı fəaliyyətini təsvir edərkən beynəlxalq humanitar hüquqla bağlı bəzi məqamlara toxunur. O, İsgəndərin həyatından bəhs edərkən, bir çox hallarda onun humanizm prinsipləri əsasında fəaliyyətini qeyd etmişdir. Belə ki, Daranın əsir düşmüş anası, arvadı və qızlarına İsgəndərin xüsusi qayğı ilə yanaşması, onlara əvvəlkindən fərqlənəyən yaşayış təmin etməsini xüsusi vurğulayır. Əsir düşmüş qadınların onların şərəfinə toxunan heç bir faktla rastlaşmamışdılar. Daranın arvadı əsirlik vaxtı öldükdə o İsgəndərin əmri ilə hökmdar arvadına layiq dəfn olunmuşdu. İsgəndərin döyüşdə qorxulu olduğu qədər, məğlub etdiklərinə qarşı rəhmlili olması barədə Daraya məlumat verilmişdi. Dara İsgəndərin onun ailəsinə qarşı münasibətini bildikdən sonra Alaha yalvararaq əvvəlki qüdrətinin qaytarılmasını diləyir və eyni zamanda, İsgəndərin ailəsinə qarşı münasibətinə görə ona təşəkkür etməyi arzulayırdı. Əks halda fars hökmdarlığına son qoyulacağı təqdirdə Kir tacında İsgəndərdən başqa heç kəsin oturmasını arzulamırdı. Hətta ölüm ayağında belə Dara anası, arvadı və uşaqlarına göstər-

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu

KİVDF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

diyi münasibətə görə İsgəndərə təşəkkür etməyi xahiş etmişdi. Plutarx tərəfindən verilən məlumatlarda İsgəndərin bir tərəfdən döyüşdə ölənlərin dəfn edilməsi barədə, digər tərəfdən onun bütün əsirləri öldürmək barədə sərəncam verməsi qeyd edilir. Bu isə böyük sərkərdənin hərəkətlərində humanitar hüquq münasibətdə ziddiyyətlərin olmasından xəbər verir. İsgəndərin elçilərə qarşı xoş rəftarı da humanitar hüquq nöqtəyindən dəyərlidir. Plutarx İsgəndər üçün şərfətsizlik gətirən və müasir humanitar hüquqla qadağan edilən bir halda qeyd etmişdir: Cəsur hind müzlularından biri İsgəndərlə vuruşlarda xüsusilə fərqlənmiş və ona çox ziyan vurmuşdur. Şəhərlərin birində İsgəndər onunla sülh bağlamış, dəstəsi ilə şəhər divarlarını tərk etdikdən sonra isə hücum edib onları əsir götürmüş və bir nəfərə kimi öldürmüşdü". Bu hadisə İsgəndərin müharibədəki davranışına ləkə gətirən yeganə biabırçı hərəkət idi. Çünki qalan bütün hallarda İsgəndər ədalətli, əsil şahı layiq hərbi əməliyyat aparmışdı.

Yaponiyada eramızın 200-cü ilində hökmdarlıq edən Dzinqu Koreya ilə münasibət zamanı əsirlərin öldürülməsini qadağan etmişdi. Müxtəlif hərbi strategiyaçılar - Sako Yamaqa (1622-1685), Oqyu Sorai (1668-1728), Nobuxiro Sato (1789-1850) elmi əsərlər və herb sənəti haqqında traktatlarda bu qaydaları inkişaf etdirib dəqiqləşdirmişdilər. Sako Yamaqa belə bir prinsip irəli sürmüşdü ki, birinci strateji vəzifə ədalət, humanizmi, sülhü və ictimai qaydanı təmin et-

mək, həmçinin lazımsız qurbanlardan qaçmağa cəhd etməkdir. Afrikanın müstəmləkəyə qədər ki, bir sıra adətlərində hərbi əməliyyatların aparılması və düşmənin hakimiyyəti altına düşən şəxslərlə davranış qaydaları tənzimlənirdi: tamamlar döyüşdən əvvəl müxtəlif vasitələrlə düşməni xəbərdar edir, rəqib döyüşə hazır olmağında döyüşə başlamırdılar. Qərbi Afrikanın bir sıra xalqları silahlı münasibətlər zamanı zəhərli oxlar və nizələrdən istifadə etməyi qadağan edirdi. Kenyada qadına əl qaldırmaq döyüşçü üçün şərfətsizlik sayılırdı. Şərqi Afrikada "vur, ancaq öldürmə" bantı xalq məsəli də humanizmi əks etdirir. Yunanıstanda Polibey yazırdı ki, müharibənin məqsədi qeyri-həqiqi olanı cəzalandırmaq deyil, həqiqəti bərpa etməkdir. Qalib məğluba qarşı səbrli olmalı, dözümlülük nümayiş etdirməli və hər cür qəddarlıqdan çəkinməlidir. Avquştinin sözləri də düşməne humanizm münasibəti nöqtəyindən düşməni öldürməyə, qoy bu sənə iradəndən deyil, zərurətdən baş versin... məğlub olmuşun da, əsirin də hüququ vardır". X-XI əsrlərdə müxtəlif kilsələr tərəfindən, kilsələrin, monastirlərin, kasiblərin, ruhanilərin, ziyarətçilərin, əkinçilərin və onların əmlaklarının toxunulmazlığının elan edilməsi, həmçinin, xristian bayramları vaxtı hərbi əməliyyatların qadağan edilməsi humanitar hüquq baxımından olduqca əhəmiyyətlidir.

VAHİD ÖMƏROV,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru